

Stephen Castles (s Heather Booth i Tina Wallace)

HERE FOR GOOD — WESTERN EUROPE'S NEW ETHNIC MINORITIES

Pluto Press, London/Sydney, 1984, 259 str.

Kad se 1973. pojavila knjiga Stephena Castlesa i Godule Kosacka »Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe«¹ većina istraživača migracijskog fenomena u britanskom društvu gledala je na prisutnost crnih radnika kao na jedinstvenu historijsku pojavu vezanu za suton Britanskog Imperija. Ovo je gledanje odgovaralo i zdravorazumskoj predodžbi običnih ljudi. Svoje studije sociolozi su temeljili u perspektivi »useljnik-domaćin«, a sukobi su ispitivani uglavnom u socijalno-psihološkoj sferi, kao problem »rasnih odnosa«. Ova škola »rasnih odnosa, koja će zadugo ostati predominantni istraživački model ignorirala je masovne radne migracije na Kontinentu i *Gastarbeiter-model* (i)migracije što su ga razvijale druge zapadnoevropske zemlje, a čiji je paradigmatični slučaj Savezna Republika Njemačka. Smatralo se da su imigranti u Britaniju iz Commonwealtha, imaoći britanskog pasoša, već po svome pravnom statusu, koji im garantira sva radna i građanska prava, bitno drukčija kategorija migranata, te da evropska migracijska perspektiva nema ništa zajedničko s britanskim rasnim problemima izazvanim useljavanjem obojenih građana Commonwealtha. Težeci komparativnom pristupu, britanski sociolozi i drugi istraživači na ovom području usmjerili su, stoga, komparativne studije prema multirasnim društvima, kao što su SAD, Južna Afrika, Brazil, Malezija i njihovim obrascima rasnih i etničkih odnosa.

Castles i Kosack, nasuprot ovoj istraživačkoj perspektivi, postavljaju pitanje (najmanjega) zajedničkog nazivnika suvremenih poslijeratnih (i)migracija u Evropi, uključujući i Veliku Britaniju, čiju stvarnu (a ne tek legalnu) migrantsku situaciju uspoređuju sa stanjem u Francuskoj, Švicarskoj i Zapadnoj Njemačkoj. Autori utvrđuju da je radna migracija opća karakteristika poslijeratnoga zapadnoevropskog kapi-

talizma. Radnici-migranti samo su specifični sloj unutar radničke klase. Mada je pitanje povezanosti migracija i nejednakog razvoja kapitalizma već bilo postavljeno,² tek s navedenom knjigom Castlesa i Kosacka ovo stanovište »političke ekonomije radne migracije« steklo je utjecaj i pravo građanstva u širim britanskim sociološkim krugovima. Pa ipak, osnovna teza o internacionalizaciji izvora radne snage (*labour supply*), kao zahtjevu akumulacije kapitala, i na tome počivajuća univerzalizacija evropske migracijske perspektive u to je još vrijeme teško bila prihvatljiva.

Fascinantna je koincidencija da upravo 1973. označuje početak sada već nesumnjivo dugoročne recesije i da su krajem te i početkom iduće godine zapadnoevropske imigracijske zemlje iznenada, na vrhuncu (i)migracijskog vala, praktički zatvorile svoje granice za (i)migrante (izvan EEZ-a). Ova druga faza migracijskog procesa, čija je presudna značajka određena spajanjem obitelji u migracijama, predmet je nove knjige Stephena Castlesa (u suradnji sa Heather Booth i Tinom Wallace): »Ovdje zauvijek«, čiji podnaslov jasno markira nov aspekt problema radnih migracija — koji je u prošloj knjizi potisnut isključivim klasnim pristupom — nastajanjem novih etničkih manjina u Zapadnoj Evropi.

Poslije »Uvoda«, u poglavlju »Uspori i pad sistema gosta-radnika« rezimiraju se prva migracijska faza — masovna radna migracija, te naznačuju druga, karakterizirana spajanjem obitelji, te treća i finalna faza: trajno naseljavanje. U svojoj analizi suvremene evropske migracijske situacije Castles se oslanja na Marxovu koncepciju »relativnog viška stanovništva«, odnosno »industrijske rezervne armije« i Samir Aminovo shvaćanje međuovisnosti »kapitalizma centra« i »kapitalizma periferije«. Geografska lokacija centra i periferije historijski se mijenjala s razvojem svjetskog kapitalističkog sistema, ali su bitne distinkcije ostajale. Centar koncentrično naprednije oblike proizvodnje i kontrolu nad svjetskom trgovinom, dok je periferija prisiljena na subordinirajuću ulogu opskrbljivača radnom snagom i određenih vrsta robe te tržišta za industrijske proizvode

² Wolpe, Harold, »Capitalism and Cheap Labour — Power in South Africa: From Segregation to Apartheid«, *Economy and Society*, 1 (4), 1972, str. 425—55. Usp. Annie Phizacklea, »A Sociology of Migration or »Race Relations«? A View from Britain«, *Current Sociology*, 3 (32), str. 208.

¹ Castles, Stephen and Kosack, Godula, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, London, Oxford University Press, 1973.

centra. »Podrazvijenost« zemalja periferije nije tek historijsko nasljeđe nego rezultat subordinacije centru. Migrantski rad tako je samo jedna forma »skrivenog transfere vrijednosti iz periferije u centar, budući je periferija snosila troškove obrazovanja i obučavanja ove radne snage«³.

Marx je utvrdio tri tipa »relativnog viška stanovništva«. »Tekući višak« odnosi se na radnike koji su bili zaposleni u industriji i zatim otpušteni za vrijeme recesije. »Latentni višak stanovništva« pojavljuje se kao posljedica kapitalističke transformacije poljoprivredne proizvodnje, koja vodi osiromašenju sitnog seljaštva i zanatlija. Hendikepirani, kronično bolesni, siročad, skitnice, kriminalci, prostitutke, svi koje akumulacija kapitala marginalizira i baca u bijedu, čine treći tip — »stagnantni višak stanovništava«.

U Zapadnoj Njemačkoj, primjećuje Castles, kolaps ratne ekonomije i demobilizacija milijuna vojnika osigurala je rezervnu armiju »tekućeg« tipa. Njima su se pridružili milijuni izbjeglica iz Istočne Njemačke i prijašnjih istočnih teritorija Reicha. Zapadnonjemačka privreda apsorbirala je sve ove rezerve do kraja 50-ih i tada se kapital okrenuo »latentnom višku stanovništva« Južne Evrope. Druge zapadnoevropske zemlje koje nisu imale tako široke i fleksibilne radne rezerve započele su regrutaciju strane radne snage mnogo prije, ta. Italija je poseban slučaj sa znatno izraženijom unutrašnjom migracijom iz podrazvijenog *Mezzogiorna* prema industrijskom sjeveru.

Zapošljavanje radnika migranata, ističe autor, bilo je osobito važno u procesu restrukturiranja procesa rada i segmentaciji tržišta rada, što se na strani radnika generalno pokazivalo kao proces dekvifikacije. Pridošlice bez građanskih prava i s ograničenim radnim dozvolama svakako nisu bile kadre oduprijeti se ovim promjenama koje su omogućene upravo njihovom obilnom i jeftinom radnom snagom.

Treće poglavlje »Međunarodni paterni (obrasci) migracije i naseljenja« daje osnovne statističke preglede i opisuje migracijske modele sedam glavnih imigracijskih zemalja: Britanije, Belgije, Francuske, Nizozemske, Švedske, Švicarske i Zapadne Njemačke. Ne zanemarujući njihove

specifičnosti, autor utvrđuje opći internacionalni karakter migracijskih *paterna* koji se sve jasnije pokazuju u trećoj migracijskoj fazi u vidu novih etničkih manjina u Zapadnoj Evropi. Pokazalo se da su svi oblici migracije zapravo bili radna migracija, jer su pridošlice postale dio radne snage. Isto tako, u svim zemljama, ostao je velik broj kako kolonijalnih migranata tako i drugih stranih radnika, i bez obzira na svoje izvorne namjere, doveo članove obitelji i skrasio se u njima. »Upravo kao što su ograničenja kolonijalne migracije potakla ljude da ostanu u Britaniji, Francuskoj i Nizozemskoj, tako je i praktičko zastavljanje radne migracije ubrzalo pomak od privremene migracije stranih radnika ka porodičnoj imigraciji i stalnom naseljenu po cijeloj Zapadnoj Evropi« (str. 94).

Drugi dio knjige ulazi u detaljnu raspravu o migrantskoj situaciji Njemačke i analizira razlike i sličnosti s britanskim migracijskim obrascima.

Castles se u ovoj novoj knjizi više ne zadovoljava određenim migranata kao specifičnog sloja radničke klase. Obojeni kolonijalni doseljenici u Britaniju ili stranci u Njemačkoj i dalje tipično ostaju radnici, no kao useljenici koji su razvili svoje nove zajednice u gotovo svim većim zapadnoevropskim gradovima, sve su više involvirani u društvene odnose izvan sfere rada. Manjinski status i klasni položaj međuvizni su, ali daleko od toga da budu identični aspekti života crnog radnika ili stranca. Netko može prestati da bude članom radničke klase, tako što, recimo, postane poduzetnik, ali i dalje pripada manjini, jer je još uvijek podvrgnut institucionalnoj diskriminaciji i etničkom isključenju. Mnogi radnici nemigrantskog porijekla imaju isti položaj u procesu proizvodnje kao i manjinski radnici, ali ne dijele stigmatizaciju koju mu udara rasizam ili diskriminacijsko zakonodavstvo.

Ponekad se ističe da je kapital »slijep na boje«, voljan eksploatirati radnike bilo koje nacionalnosti ili rase. To zavodi, kaže Castles: kapital se koristi rasnim, nacionalnim i seksualnim razlikama da bi razdvojio grupe radnika, pocijepao radnu snagu i omogućio supereksploataciju određenih sekcija klase. To leži u osnovi segmentacije tržišta rada. Stoga se za razumijevanje zbiljskog položaja ljudi migrantskog porijekla mora uzeti u obzir kako njihov manjinski status tako i klasni položaj.

Iz službenih i stručnih krugova imigracijskih zemalja, a često i u emigracijskim

³ Samir Amin, *Accumulation on a World Scale*, New York and London, Monthly Review Press 1974, str. 27, prema S. Castles, *Here for good*, str. 16.

zemljama, mogla se čuti tvrdnja kako je migracija radne snage pomogla da se olakša nezaposlenost i da se potakne razvoj u zemljama porijekla. Podaci, međutim, pokazuju da su regrutirani radnici bili zapravo mladi, kvalificirani i dinamični ljudi, nužni za razvoj, više nego nezaposlene i podzaposlene seoske mase. Autor se priklanjanje nalazu jednog istraživanja da je zapadnonjemački selektivni sistem regrutacije doveo do »migracije elite radničke klase«.

Kad bi sistem radnika-gosta funkcionirao, nezaposlenost se ne bi mogla pojaviti kao problem, i u situaciji recesije kakva je danas morala bi se pokazati znatna razlika u stopi nezaposlenosti stranaca u Njemačkoj i manjinskih radnika u Velikoj Britaniji. No, to nije tako, i tu činjenicu Castles uzima kao jedan od dokaza u prilog tvrdnji o konvergenciji njemačkoga i britanskog migracijskog modela u smjeru formiranja novih etničkih manjina.

Faktično prerastanje u nove etničke manjine usred kapitalističkih metropola stare Evrope nije promijenilo klasni položaj radnika-imigranata. Jednako kao crni radnici u Britaniji, i strani radnici u Njemačkoj i dalje osiguravaju manualnu radnu snagu u industriji, građevinarstvu i djelovima uslužnog sektora. Osim toga, zbog njihove lake ranjivosti na otpuštanje, prvi su na udaru racionalizacije i mogu poslužiti kao tampon za djelomičnu zaštitu domaćih radnika u krizi. Istovremeno su na udaru ofenzive ideoloških aparata države obilja, koji nastoje ovladati socijalnim naponima izazvanim krizama, usmjeravajući nakupljenu agresiju protiv stranaca kao tobožnjih krivaca za nezaposlenost i opravdavajući tako diskriminaciju. No, rasistička ideologija vraća se poput bumeranga i pogađa i domaće radnike koji je prihvaćaju.

»Jačanje državne moći, snaženje policije i erozija civilnih sloboda ne cilja isključivo na nove etničke manjine. Njihov je cilj radnička klasa kao cjelina. Intencija kampanje za 'zakon i red' jest osigurati ideološke i političke kondicije potrebne za razbijanje svake opozicije napadu na životne uvjete radničke klase, što je krucijalna pretpostavka restrukturiranja kapitalističkog radnog procesa« (str. 39).

(Najnoviji štrajkovi u Francuskoj i nedavni štrajk rudara u Velikoj Britaniji eklatantno su prilog Castlesovoj tezi o aktualnoj imigracijskoj politici kao integral-

nom dijelu neokonzervativne i neoliberalne strategije društvenog razvoja.)

Posebno poglavlje posvećeno je podmlatku etničke manjine. Institucionalna diskriminacija i nedostatak obrazovnih mogućnosti prisiljavaju djecu prve generacije migranata i djecu njihove djece da zauzmu istu socijalnu poziciju na dnu statusne ljestvice opskrbljivača manualnih i neuglednih poslova. Autor tvrdi da se ovaj trend mogao predvidjeti na početku 70-ih, pa i prije, i da politika tobožnjih jednakosti u šansama kroz obrazovanje i za migrantsku djecu nije uvjerljiva, jer je trebalo odgovarajuće korake poduzeti još tada. To nije učinjeno jer se na drugu generaciju gleda ponajprije kao na korisnu rezervu manualnog rada.

Zbog sve očitijih socijalnih napetosti i sukoba, migranti i njihove obitelji, osobito omladina, pokazuju se kao problem koji izvire iz patologije migrantske porodice. Ideja »patološke crne porodice« razvijena je u Britaniji kao uvjerljivo objašnjenje produženih socijalnih nedostataka crne omladine. »No nije porodica ono što je patološko, nego uvjeti pod kojima se migracija i nastanjanje zbiva, te neprestani pritisak diskriminacijskih zakona koji često cijepaju porodice« (str. 167).

Zadnje poglavlje »Svijest i klasno formiranje« ujedno je i zaključno. Na početku 80-ih obrisli klasnog formiranja migranata koji su postali useljenici postaju jasniji. Glavne bitke etničkih manjina, piše na kraju Castles, identificirajući ovaj proces i njegove subjekte, vode se protiv eksploatacije crnih i stranih radnika u industriji i uslugama, protiv diskriminacijskog obrazovnog sistema, institucionalnog rasizma i prisilne repatrijacijske politike države, protiv neonacističkih nasilja na ulicama i prevladavajuće kulture rasizma. Subjekti ovog procesa jesu crni i strani radnici, crna i strana omladina odlučna da održi svoju kulturu i obrani svoje zajednice, i crne i strane žene koje se bore protiv trostruke opresije — kao žene, manjinke i radnice. Oni nalaze svoje saveznike unutar ljevice i radničkog pokreta, jer raste svijest da je borba protiv rasizma i za građanska prava odlučujuća za ujedinjenje radničke klase protiv tekuće ofenzive kapitala i države.

Autor vjeruje da je još otvorena alternativa rasističkoj marginalizaciji i getoizaciji novih etničkih manjina u zapadnoevropskim društvima — njihova jednakost i samoodređenje — koja bi mogla obogatiti

naše kulture i dati našem društvenom životu novu kvalitetu. Njegova vlastita analiza aktualne situacije, nažalost, ne ide u prilog nadi.

»Ovdje zauvijek« izvanredno je i vrijedno djelo, kako u opisu aktualne evropske migrantske situacije tako još više u teorijskom tumačenju suvremenoga migracijskog fenomena kao univerzalne radne migracije relativnog viška stanovništva, izazvane potrebama akumulacije kapitala »centra« i ovisnošću »periferije« evropskoga (svjetskog) kapitalističkog sistema. Suvremeno autorovo kretanje u nekoliko fundamentalnih područja društvenog istraživanja učinit će, vjerujemo, ovu knjigu nezabilaznom referencom u široj interdisciplinarnoj literaturi o migracijama.

Ako je riječ o nekim bitnim primjedbama, one bi se odnosile na ipak predominantnu imigracijsku perspektivu gledanja na (i)migrante. Povratak se pokazuje samo kao inicijalna namjera i čin onih koji su se već vratili. Ako je stvarna jednakost u multikulturnom i multirasnom društvu alternativa nade za naše imigracijsko društvo, zar doista više ne postoji alternativa povratka, barem nekih, za naše imigracijsko društvo?!

Milan Mesić

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ

(Suvremeni problemi migracije)

Мысль, Москва, 1985

Rasprava o suvremenim problemima migracija već je sama po sebi zanimljiva, pa stoga i svako stavljanje ove rasprave u znanstveni kontekst pobuđuje posebnu pažnju. *Migracije* su kao raznovrsni oblici prostornog premještanja ljudi suvremeni problem, po shvaćanju mnogih proučavatelja, jer *promjenama* što ih (nužno) potiču, kako u emigracijskom tako i u imigracijskom prostoru, dovode do svojevrsne dezintegracije postojećih društvenih struktura. Zato nije neobično da se u raznim zemljama pojavljuje sve više istraživačkih radova koji pokušavaju artikulirati što jest a što nije problem u vezi migracijskog kretanja stanovništva.

Knjiga što ju je kao zbornik članaka pod naslovom *Suvremeni problemi migra-*

cije izdao moskovski izdavač raspravlja o problemima unutrašnjih migracija u Sovjetskom Savezu. Redakcija literature za demografiju i socijalne probleme stanovništva ujedinila je sedam radova istaknutih sovjetskih proučavatelja demografske i migracijske problematike koji — uzeti u cjelini — čini se predstavljaju glavne tokove, metodička i tematska uporišta te temeljna pitanja današnjih istraživanja i promišljanja (unutrašnjih) migracija u Sovjetskom Savezu.

Prvi tekst »Aktualni problemi migracija i njihovo klasificiranje« što ga je napisao L. L. Ribakovski ima očito funkciju da već na početku ocrtava položaj migracijske znanosti spram naslovljene teme knjige. Autor u svom članku navodi značajke najaktualnijih problema migracija, obrazlaže i dokazuje koncepcije i pravce njihova rješenja, a iznosi i rezultate problemske klasifikacije teritorija SSSR-a po migracijskim posebitostima. Smatra da u suvremenim uvjetima značajno raste potreba za »optimizacijom« migracijskih procesa i razradom »mehanizma djelotvornijeg reguliranja te društvene pojave« (str. 3). To se, dakako, odnosi na sva područja Sovjetskog Saveza nezavisno od stupnja društveno-gospodarske razvijenosti, urbaniziranosti područja, etničkog sastava stanovništva, osobitosti demografske situacije i prirodno-geografskih uvjeta. No, upravljanje migracijama nije moguće izvan okvira traženja i analiziranja općih zakonitosti njihova razvitka, niti neovisno o teritorijalnoj diferencijaciji migracijske pokretljivosti stanovništva. Za potrebe takve analize neizostavno je potrebno istražiti činioce i proučiti društveno-gospodarsku uvjetovanost migracija. S druge pak strane, smatra Ribakovski, konkretna pitanja o tome koje metode upotrijebiti u reguliranju (razvrstavanju) migracijskih tokova pretpostavljaju sveopći proračun teritorijalne diferencijacije migracijskih procesa, njihovu klasifikaciju, razliku upravnih gladišta za područja što se odlikuju različitim silinom i uspješnošću migracijske dinamike.

Ribakovski u kratkim crtama prikazuje razradu specijalne klasifikacijske sheme za istraživanje teritorijalne diferencijacije migracijskih procesa (str. 8—12), a krajnji rezultat opisanog istraživanja pokazuje da je u Sovjetskom Savezu moguća razdoba područja (saveznih republika, pokrajina, itd.) na tri problemske skupine: onu u kojoj se primjećuje pojačano »suživlja-